

Alexa Károly

„Ithakám partját elértem..., lekötöm hajómat”*

Berzsenyi Dániel szellemének

Orrszarvú a tengerfenéken

„A második metafora a szőnyeg mintája, mely a könnyelmű színek s vonalak kusza káoszát mutatja a szemnek, véletlen szédületét, bár titokzatos rend uralkodik rajt...
...Negyedik a térkép metaforája, ama kétes térségé, az Időé, min leméretnek a növekvő árnyak, a márványok fokozatos kopása s a nemzedékek tűnő lépteit.”
(Borges: *Az Ezeregyéjszaka metaforái*. Fordította Somlyó György)

„Északi ember vagyok”, ébredek nyárdélutáni álmomból, valahol a kontinens közepén, ezzel a verscímmel ocsúdok egy olyan szendregésből, amelyet a redőny résein betűző nap messze délre repített-ringatott, mégis mozdulatlanul, mélyen elvermelődött szavak és mozdulatlan hajdani látványok társaságában. „Jaj, jaj, öl a fény és a szó, Valamikor csak Délen járok”... Ezt hazudja bennem és nekem a vers. Így mórlikál a szenvelgő pátosz annál a költőnél, aki nem is oly régen még úgy láttatta magát, mint aki a Gangesz forró messzeségéből jött megváltást keresve és hozva. És azután is – sorra: „Hogy Délre jussak”, „Várnak ránk Délen”, „Jártam már Délen”... Vagy: „Halkabban daloljatok, / Északi vándor dalok...” Ő az, akit Észak egyszerre fogad magába és tol el magától, tudomásul véve, hogy számára éppen oly kevésbé érvényesek az égtájak, mint az egyetemes mitológiai szereplőinek: „Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség...” Tudom és hiszem persze én is, vagy legalábbis

ALEXA KÁROLY (1945) irodalomtörténész, az *Életünk* című folyóirat főszerkesztője.

* Egy – mondjuk, talán – esszéregény első fejezete.

remélem, szárazföldmélyi kismemzet tagjaként, erre főntebb és távol, hogy „Északon gyökösebb a szó”, hogy mélyebb a lélek, magasabbra száll a szellem, kíméletlenebb létharcra kényszerítenek a szélgyötörte-ködülte-esőverte-jég-szikráztató mindennapok, az állandó novemberek és februárok, hogy az érzelmek kuszábbak, gyöttrőbbek és végzetesebbek, a tényeket képtelenek vagyunk magukra hagyni, állandóan okokat keresünk, titkot szimatolunk ott is, ahol maga a tisztá lét akar hozzánk szólni, bármerre nézünk: megfajtott többértelműségek kelletik magukat... Ez ad nekünk tartást – fajtától függetlenül, legyél brit, lapp, német, viking vagy orosz, ettől a mi fiunk Hamlet és a mi bátyánk Faust, és – na jó – Trisztán és Peer Gynt meg az unokaöcséink. (A mediterrán forrásokban jövő-menő Don Juant és Don Quijotét meg nem szűnő izgalommal bámuljuk és próbáljuk megfejteni – Mozarttól Kierkegaardig és Byrontól Hamvas Béláig.) És, ó, a mi hőseink... Copperfield Dávid és Lady Macbeth, Nils Holgersson és Vörös Erik, Kohlhaas Mihály és Zoszima sztarec, a Kárpátok havasában szánon sikló és a befagyott tengerszemeken korcsolyázó magyar Szindbád (a hajós...) és Maciek a *Hamu és gyémántból*. A nimfákon szeretnénk legeltetni a szemünket, miközben tudjuk, hogy walkűrök dobrolnak mögöttünk. Lent, lelkünk déli partjainál Kalüpszo, Dafné, Melité és Heszpéria, fönt, északi tájainkon Thrud, Sigrun, Skögal és Sigdrifa...

Álmodat diktál a féltálm-féltéberlét, „imette” – súgja Arany János: álomközeli ébrenlét – képek és mondatok, versek és mitológiák, a felelőtlenség szeszélyének felkínálkozva, „kaprisz”, jön elő a szó, és keresi a mondatok folytatását. Így – mind mélyebbre –, ahol élmény és okoskodás, olvasás és merengés, ráfogás és valóságvízió lehet-legyen egyben – mégis, mégis..., valóságnak hitt álmai ellenére az északi ember a maga létét, tehát magát a létet, örök számkivetésként éli meg. Örökös boldogtalanságban, ha önmésztő indulataival és önpusztító tetteivel ezt tagadni is próbálja. Az északi ember a maga dúlt rendíthetlenségében szüntelenül délre álmodja magát. Oda viszi „vissza” minduntalan mindaz, amire „Európa” mint kultúra, mint önazonosság, tehát mint szimbólum felépült, a biblia, a görögök és Róma. A meleg tengerbe, az anyaölbé. A déli ember nem vágyik északra, de szelíd mosollyal tudomásul veszi mindazt, amit onnan valahonnan messziről az északiak ráfognak. Milyen színmű is lett volna az, ha nem egy londoni, hanem történetesen egy firenzei költő álmodja színre Rómeó és Júlia szerelmét? És ha Júlia erkélyének lehulló selymeit a skót Felföld hangamezőinek szelei lebegtetik? És ha – esetleg – egy veronai kereskedő anno elkeveredik Londonban a Globe Színházba, és meghallja, hogy „Két nemes család élt ‘in far Verona’...” És tovább: ha nem angolul, hanem Dante nyelvén, netán görögül (Ó, a görögséget majmoló régi Róma...) magasztalja Caesar tetteit Antonius? Egyáltalán – a „teljes Shakespeare”: Itália, Göröghon, Róma, a déltengeri szigetek, Ciprus... Ha a szenvedély az ihlető tárgy, a felelőtlen mámor, a lelkek sötétsége a létezés fénylő színpadán, a mese véletlenjeinek szabadsága... *Othello, Antonius és Kleopátra, Athéni Timon, A velencei kalmár, A két veronai nemes, Titus Andronicus, A makrancos hölgy, Vízkereszt, Szentivánéji álom...* meg a többi, a többi.

Hát a másik nagy fenoménünk (tüneményünk), Mozart, az operaköltő? Salzburgból, ahol december hónapjában a napos órák száma 63, ahol a szemed nem tudja kikerülni a Salzkammergut, az Untersperg és a Gaisberg fellegeket borzó ormaid, innen és ide jön *A pásztorkirály*, a *Cosi van tutte...*, avagy *La scuole degli amanati*, a *Don Giovanni*, az *Ascanio Albában*, a *Figaro házassága*, az *Idomeneo*, a *Szöktetés a szerájból*, a *Lucio Silla*, a tizenhat darabból tizennégyben csupa ókori Róma, Kréta, Sevilla, háremtörténetek, Cremona (itt – *A színlelt együgyűben* – a koloratúr egy magyar bárónó...), Don Alfonsók, Venusok, tribunusok, pásztorok, apródok, bizalmasok és álruhás bukolikus kertészlányok. Egy olasz írónak eszébe nem jutna, hogy versenyre keljen London, Párizs vagy a kozák sztyeppék tereinek megrajzolásában Dickenssel, Hugóval vagy Gogollal, hogy egy „latin” szerelmi rémálom díszletének valamiféle ál-yorkshire-i Szelesdombot rajzoljon. És hogyan is olvashatja egy tegnapi-mai Tevere-parti sznob Goethe római elégiáit az „annyira más” délies erotikáról? (Az itáliai álmoktól, de főleg Dantétól elvarázsolt Babitsot is alighanem ez ragadta meg, amikor magyar hexameterekbe próbálta fogni a nagy németet: „...a hexameter ütemeit remegő / ujjam az ő hátán olvassa ki...” – így Goethe és Babits.) S el tudjuk-e képzelni Bovarynét egy andalúziai városkában, a templom és a carmen között sietve, leszegett fejjel, fekete fátyol alatt, hát Tolsztoj gárdatisztjeinek éjszakai féktelenségeit a forró Szicíliában, és hogyan is tudnánk újrarajzolni Visky András *Kitelepítésének táji és emberi galériáját* a Duna-delta helyett a comacchioi mocsarakba(n)? Vagy éppen a Dartmoor Marsh ingoványaiban?

„Ismered a habokat? íme a sikló habok üres éneke, / íme a partra-verődő habok sírása és kacagása: / itt költötte pénzét s vérét meg éberségét s veszélyes álmait / dél és észak, itt fürdette prófétáit a zsidó, / és betört a hun, a gót, a magyar, az angol, / s ha inni vágyott: csalóka levegőt ivott, / s ha ivott: csak szomszabb lett...” (Weöres Sándor: *Itália*, 1948).

„Én” északi ember vagyok, azért vagyok az, mert mindig délre nézek, ez határoz meg engem, ez a hiány, ez a kirekesztettség. Mondhatja-e magáról ott lenn valaki is, hogy „én déli ember vagyok”? Aligha. Mi értelme volna? Hiszen ez már valamiféle északias, azaz „tájidegen” önreflexió volna... Ő a magatudatlan létteljesség – fogom rá, „én” az északi, fogja rá az északi mitologizáló elhagyatottság. Ő nem nézi a tengert, mert egynemű vele. „Én”, ha a „saját” tengeremet nézem, azaz, ha őszinte vagyok, és nem a déli verőn ábrándozom, akkor úgy képzem el magamat, ahogy Caspar David Friedrich valahol a protestáns északon megfestett: mindig háttal állok, előttem nem tudni, a tenger van, vagy a köd, vagy a ködben úszó végtelen víz. „Én” vagyok az, azaz: én „az” vagyok, aki mindig háttal állva éli az életét, hogy a lelkében szüntelenül odalent kalandozzon. Szerb Antal idézi valahol Jean Paul egyik regényalakját: „Szeretnék lelkész lenni Svédország északi részén, mert ott olyan hosszúak a nappalok, oly sokáig lehet alkonyatkor a ház előtt ülni és Olaszországba vágyódni.” (Ez meg persze

lábjegyzetbe való volna, ha lenne itt efféle: Selma Lagerlöf, Nils Holgersson és a svéd táj- meg természetmitológia megteremtője, termő élete java éveit természetesen délen, a Mediterráneumban töltötte, lesbikus társával utazgatva, Olaszországban, Egyiptomban, Palesztinában, Jeruzsálemről még regényfélét is írt...)

A porosz Caspar David Friedrich (Nota bene: soha nem mondott le svéd állampolgárságáról) nem mutatja meg alakjainak arcát, talán mert megrajzolhatatlanul érdektelenek, szinte mindegy, hogy ők foglalják el egy kép közepét vagy egy fenyő, vagy egy vitorlás, vagy egy behavazott kunyhó. De hát az a német kortárs, aki mindig szembefordult a világgal, hogy lássák egymást, ő meg a világ, aki tudta, hogy ismernie kell a Délt „belülről is” ahhoz, hogy Északot ne csak a sötétség honának tudja, vagy ha kénytelen is annak tudni, így fogadja el, hogy akkor lesz Faust, ha magára próbálja Don Juan maszkját is, tehát a legnagyobb német, tehát Goethe... Bejárja Itáliát. Első nagyobb megállója Verona (természetesen?), és már a második napon pontosan tudja, amit alighanem eddig is Weimarban is tudott vagy sejtett: „hogy voltaképpen mi is a nappal, azt mi, kimmériai népség, alig-alig tudjuk. Nekünk a mi örökös ködünkben és homályunkban jóformán mindegy, nappal van-e vagy éjszaka.” És az új környezet? Az itteniek „létének élvezetei nem az órák mérte időhöz, hanem a napszakokhoz igazodnak. Próbálna csak valaki német órabeosztást erőltetni erre a népre: egy-kettőre megbolondítaná, mert az ő időmértékük a lehető legbensőségesebben a természetével szövődik egybe.” Ilyenkor szokás két-három zárójelbe tett felkiáltójelet odatenni az állítás után. A hely szédítő varázsa: „Nápoly maga a paradicsom, itt mindenki ittas önfeledtségben él. Így élek én is; alig ismerek magamra, egészen más ember lettem. Tegnap azt gondoltam: vagy eddig voltál bolond, vagy most vagy az.” Campagna felice. Ki emlékszik rá, hogy éppen ezen a helyen torpan meg Jókai is, amikor elhalt feleségétől itt, a mediterrán létezés legelragadóbb kulisszái között akar végbúcsút venni: „Ha valaha vissza kellene vonulnom a világtól, ha valaha száműzetném a hazámból, ide jönnék napjaim utóhadát számlálni... Bolond szép világ. Gyümölcstermő tavasz, virágos ősz, meleg tél, életújító levegő, gyönyörűsége tenger, főséges sziklák, becsületes jó emberek, olcsó korcsmárosok. Aztán ez a szent magányosság...” Észak és Dél, a létezés hőfokkülönbsége, és ez nem meteorológiai kérdés, noha az is: „Egy szegény, a mi szemünkben nyomorultnak tetsző ember ezen a vidéken nemcsak legsürgetőbb és legközvetlenebb igényeinek tud eleget tenni, hanem az életet is remekül élvezheti; egy úgynevezett nápolyi koldus könnyen elutasítana egy norvég alkirályi állást, s kitérne a megtiszteltetés elől, ha Oroszország cárnője rá akarná ruházni Szibéria kormányzóságát.” Nem állom meg, hogy ide ne iktassam Márai Sándor pár sorát, aki évekig Nápoly mellett lakott egy Rózsadombra „emlékeztető” helységben. „Itt – tudniillik – a parti piacon – érteni meg a nápolyi ember optimizmusának igazi tartalékait: ez a buggyanó, sikamlós bőség, amit a tenger minden nap kiönt a nápolyi ember asztalára, ezek az angolnák, tintahalak, polipok, scombrik,

doratok, scefatik, ragyognak a napban, s minden reggel idedobja a tenger az embereknek a húsos falatot, s mindehhez a campana zsíros-lávás fekete földjei ontják télen-nyáron a gyümölcsöt, a főzeléket, a krumplit. Itt mindenki úgy él, mintha az éhenhalás szélén tántorogna, de a valóságban nem éheznek senki, mert a hulladékból is jóllaknak. A tenger és a föld minden nap, kéretlenül is, megteremti a nápolyi ember asztalát.”

Észak és Dél és a csoda... Egy ferences szerzetest beszéltem Márai az egyik legteltebb hangzású regényében, a *San Gennaro vérében*, egyszerre „ott” meg „itt”, eldönthetetlen, hogy egy emigráns vagy egy bujdosó mit is ért ezeken a helyjelöléseken, melyik az otthon, melyik az idegenség, alighanem eldönthetetlen. De az biztos, hogy majdnem mindig az északi megy dél felé, és nem fordítva... „Azt mondtam” néz maga elé a fráter, „hogyan van csoda, csak nagyon nehéz eljutni a csodához. Érezkelni is nehéz, hát még hívni és megvalósítani... a csoda csak csodálatos lehet... és északon ezt nem értik. Itt Délen nincs több csoda, mint Északon vagy Nyugaton, de itt közvetlenebb, egyszerűbb, kézzelfoghatóbb a csoda. Az északi ember mindenhez módszeresen közeledik... de nincs módszeres csoda. A csodát nem megérteni kell, hanem hívni.”

Tehát... ott áll Dosztojevszkij a drezdai képtárban (sokadszorra), és dermedten néz egy képet; azt, hogy ott megtorpan, azt onnan tudjuk, hogy ott fog majd állni legnagyobb regénybűnöseinek egyike, Nyikolaj Vszevolodovics Sztavrogin is. Álomban ugyan, amiről nagy életgyónása tudósít, de merő ámulatban az Aranykort látva, a földi paradicsomot, az emberiség bölcsőjét. Ha csak rápillantunk Claude Lorrain *Acis és Galatea* című képére valóban az aranykori bensőség sugárzik ránk, a déltengerek part menti idillje, ahol a szerelmes együttlét önmagába záródó, rokokósan koreografált kellemét csak fokozza egy kedves puttó, néhány távolban fürdőző tengerlakó és egy-két szelíden ringó csónak, sőt csónak. Szerenitás. De ha odapillantunk az idill fölé a bozótos magasba, és ha ráadásul megkísért Händel pasztoráloperájának a könnyed bájból borzongató mélabúba hajló zenéje is, akkor egy félkönyökre dűlt robosztus figurát látunk barlangja szája előtt, alighanem/nyilvánvalóan a lentiek édelgő együttlétét figyelve, szemlélve, attól megigézve... Egyetlen szeme – mint a pajzs akkora – mered a lent ölelkezőkre. És már tudjuk, amit tudunk, amit az ábrándozás hamisságának biztos tudatában itt álldogáló, a messzi Északról érkező-menekülő író és regényhős is tud, hogy ez bizony az a Polüphemosz küklopsz, Poszeidón fia, akinek létéről Homérosztól majd Ovidiustól értesült Európa. Akinek lépéseit még az erdők is rettegik, aki sarlóval nyesi a szakállát, aki kettesével eszi az embereket, tocsogva (*Odüsszeia*, IX.) bélben és velőben. És már keressük is a sziklát, amit megtagadott szerelme dühében rá fog ejteni szegény Acisra. (És szegény Polüphemosz? Ahogy Odüsszeusz kiszúrja a szemét, azt az egyetlen, feltűzésített lándzsájával, az bizony Homérosz legbrutálisabb jeleneteinek egyike. Odüsszeusz, íme egy „mai magyar vonatkozás”, a zord óriásnak „Senki-ként” mutatkozik be, hogy erre a szóra – Utisz – utóbb a mi Orosz Istvánunk

felfigyelhesen, és – áttetsző – álarcként olykor maga elé tartson. És ki emlékszik még a szívmengetően „magyar” Sándor Mátyásra: itt egy vad szicíliai haramiás jelenetben eljutunk Polüphemosz barlangjához, sőt arról is értesít a sokat olvasó nagy mesélő, hogy van olyan magyarázat, mely szerint a küklopsz maga az Etna: hiszen alvilági fénytől világító szája nem éppen olyan, mint egy irdatlan szem?)

A bűn és bűnhődés költőjét az rendíthette meg a drezdai képtár poros csöndjében, hogy itt bűnhődés ugyan van, de vajon tekinthető-e bűnnek vagy akár csak véteknek az idillt sugárzó szerelem? A tenger maga az erotika, a tenger mindig és mindenütt nőnemű. Bárhonnan és bármilyen nyelvből is nézze bárki. A természet maga kél – akár: halálos – nászra önmagával, itt nincsen semmiféle – akár divinális – „külső szempont”, nincsenek érvek és bár tragédia fejklik a történetből, nincs tragikum, legalábbis az, amit itt északon értünk rajta. Nem is lehet, hiszen itt a képen emberi – emberinek látszó – alakok vannak ugyan, de nincs emberiség, nincs társadalom, tehát nem létezik morál. A „humán szempont” még nem manipulálta a létet... Bűnbeesés van, büntetés is, de nincs bűnhődés. Minden merő vegetáció egy csodálatosan meghitt térben, azaz a lét merőben „természeti”, amit a külső szemlélő, a hajdani személytelen mesemondó lát majd el nevekkel és történetekkel, a kísérő lanton tapogatva a húrokat: Natura naturans... Azaz – itt és most – a mediterrán mesék partján nincs szerepe Szophoklésznek, Aiszkhülosznak, Euripidésznak..., akik az európai (klaszszikus északi) tragédiának az öntőformáit kialakították. És Krisztusnak sem. Hiszen itt igazából halál sincs, tehát a feltámadás sem lehetséges: átváltozások vannak, gyász helyett új (terep)tárgyai keletkeznek a természetnek. Itt más jelentése van az „örökéletnek”. Acisz vére szökőkúttá fog fehéredni, a fentlakók szerelmi vágyát megsértők másikából fa lesz, a harmadik szarvassá változik, amaz meg ott könnyeit csorgató kővé. Ovidius *Átváltozásai* harmadfélszáz mitikus metamorfózisról tudósítanak. Egyen-egyenként arról, hogy van ugyan végzet, de véges vég nincs, bármily kiszolgáltatott is az ember az istenek kényének-kedvének.

...Acis és Galatea mint Lorrain-kép... A festő Észak-Franciaországból költözött örökre Itáliába... Mit sem sejt(het)ve arról, hogy háromszáz év múlva egy Céline nevű íróval fogja leírtni ezt a több szinten is talányos mondatot, aki egyébként maga is Észak-Franciaországból kelve útra egészen Afrika mélyéig jutott délen: „Claude Lorrainnek van mégiscsak igaza: a festményeken az előtér mindig visszataszító, a művészet szabályai szerint a mű lényege a háttérben húzódik meg, a megfoghatatlan, ahova a hazugság, ez a rajtakapott álmodozás, az ember egyetlen és igazi szerelme menekült.” Ha nem is értjük – legalább tudjunk róla. Ha lelkünk mélyén berzenkedünk is ellene...

Turner megrendítően talányos képéről, melynek címe *Odüsszeusz kigúnyolja Polüphemoszt* (1829), melynek vázлата Rómában készült, és amelyen és amelyben „minden” ott van, csak azért, hogy a történet megsemmisüljön, nos, erről jobb, ha nem beszélünk itt és most, amikor a Dél tengerét akarjuk egyre erőszakosabban szóra bírni...

Berzenkedünk: „Narkisszosz és Harry Potter / egymást nézegetik a tükörben kétfelől. / Mióta tart ez így? / Kezd kínos lenni a dolog.” Orosz István szavai húznak vissza, hogy ott tartsanak, ahova újra kalandozunk Észak felől, Észak és Dél között a félútra, jelenből a múltba és vissza, élet helyett vállalva a helybenjárást is. Még ha kezd is kínossá válni a dolog. Harry Potter maga az „elmesésített” Észak, ahol a varázslatosság fedi el és nyilvánítja ki azt, amit – mondjuk – egy skóciai esős őszi szél sugalmaz, ott és akkor, ahol és amikor minden tisztáson azt érezzük, hogy írmagjukig kiirtott ősi klánok csontjai feketülnek a lábunk alatt, és a tavak mélyéről elgondolhatatlan rémek akarnak partra dobanni. Narkisszosz meg mi vagyunk, azon szerencsések, akik sima víztükröt kapnak ajándékba, hogy önmagukkal lehessenek. Ha már kezembem van Orosz István verseskönyve, lapozom tovább: „A tükröt nézd: tenmagad látod, / most nézd magad: csupán tükör. / Úgy tér vissza minden magához, / mint vonalzó mentén a kör. / Akár a kör vonalzó mellett, / úgy fut magába vissza minden. / Magad, ha néznéd, tükröt látsz csak, / s a tükörben már senki sincsen.” Mindig is tudtuk ezt, ha nem is mindig vallottuk be önmagunknak. Fogunk még találokni egy réges-régi, katonáskodó és írogató francia fiatalemberrel a Piemonti-Szardíniai királyságból, Xavier de Maistre a neve, aki négy fal közé zárva észleli személyisége és élettere teljes megnyílását. Sőt: életidejének a kitérülését is. „Az időnek sem vagyok kevésbé híján, mint a térnek. Életemet egyszerűen oda költöttem át Homérosz, Milton, Vergilius, Ovidius és a többiek nyomában.” Barátai fumigálják a szobáját díszítő illusztrációkat-ábrázolatokat, van azonban egy különleges képe a falon, amit senki nem kritizál: „Oly csodálatos hűséggel van rajta ábrázolva a természet. A tükör.” A magunk képét nézegetve a tükörben – s mily sokszor kényszerűségből, önkínzó hajlamainknak engedve... – az arcunk vonásait tanulmányozhatjuk, a zsigereink is mintha felsejlenek borzongatva kedélyünket, és mintha gondolataink is látható formát öltének. Valóban ez a nagy és végzetes paradoxona a Dél Narkisszoszának: addig kutatjuk önmagunkat, hogy mikor meglegyünk, már semmi nincs „ott”, csak a mindenség – egyetlen sárga virág képviseletében. Meg a sima víz hangos némasága. Virág vigasztalás, ami úgy illatozik, hogy kábítson is. El is kél a vigasztalás nekünk. „Ha egyvalamivel kellene jellemeznünk a virtuális függőséget, a posztmaterialis fogyasztói materializmus magamutogatását, és az énkép végzetes deformációját, akkor a narcizmust mindenestül kifejező »szelfi« lenne az...” És Békés Márton így folytatja *Az utolsó felkelésben*: „Az internet révén ki- és megélhető, terjeszthető, demonstrálható önünneplés és folyamatos egoépítés összefügg azzal..., hogy a saját magunkról alkotott virtuális tükörképet is fogyasztjuk...” És visszapillantva az élet és halál körforgását mitikusan tudomásul vevő, tehát tragédiátlan Délre: „Narkisszosz nem önmagába volt szerelmes, hanem a víztükörben megpillantott képébe. Saját képmását önmaga kiterjesztésének élte meg, és ez a megsokszorozódás nyugtázta le. A narcizmus [...] az önreprezentációtól való kóros függést jelent.” És ha ezt az örök arcot nem az Ion tenger vagy az Adria tükörsimasága verné vissza, hanem egy skóciai loch feketesége,

egy fjord tajtékverte felszíne vagy egy fortyogó izlandi gejzírtó a hamumezőben? Vagy – „egyszerűen” – gondolkodjunk el most is, sokadszorra, Pál apostolon (Lev. Kor. I. 13. 12.): „Mert most tükör által homályosan látunk...” Most? Mikor? És hol? Kereszténységünk-keresztényiségünk nagy tarzusi tekergője ott járt a „mi” Délünk keleti felének minden fontos pontján Jeruzsálemtől Rómáig: Efezustól Patmoszig, Béreától Szirakuzáig, Antiokhiától Máltáig, Filippitől Korinthoszig... Némely hely persze éppen attól vált fontossá, hogy ő megfordult ott...

Víz és part és sziget, partközeli vagy távoli hegyek, amik elrejtik Északot és a még délebbi és keletibb tájakat, és szagok és színek és hangok. A Vezúv, a Stromboli, Szantorini és az Etna, a fortyogó pokol üzenőfüzetei, a kővé olvadt Pompei és az ősi Knósszosz Atlantiszba süllyedt emléke..., az égbé lövellő kráter, ahogy versenyre kél a Csillagösvény sziporkáival, narancsból mélyvörösbe fordul, hogy aztán a hűlő láva koromszínbe váltsón, mint Hephaisztosz műhelyének kiömlő erce, ha Boreász és Zephirosz testvéri cívódásuk közben elfelejtik fújni a tüzet..., a távoli Atlasz, a Pireneusok, az Appenninek és az Alpok..., olykor még valami hófoltok is idesejlenek egyikéről-másikáról (Szaladin szultán „hóvízzel” köszöntötte Oroszlánszívű Richárdot..., ez sem új a nap alatt: Petronius a Satyriconban könnyű vonásokkal rajzolja, amint a rabszolgák hólével lötybölnek uraik kezét a lakoma előtt...), karavánok fűszerszagú némasága és érthetetlen beszédű, loncsos szőrökbe burkolódzó zarándokok álmélkodása ragyogó és zajgó városainkban, ők hozzák azokat a híreket messze Északról, amik itt senkit nem érdekelnek..., parfümök illatorgiája meg a süllő birka kellemes és sokat ígérő faggyúbúze, habzó virágok és fűszernövények odörkevercse és az a szagló látvány, amit a visszahúzódó tenger hagy maga után... Weöres Sándor az *Octopus*ban: „a tenger szele / a narancsillatba hal-szagot habar / és szantál-füstbe szennylé poshadást...” És egy hasonlat Céline-től, akinek eszelős regénye nem akar visszavonulni a kezem ügyéből, az északi embert jellemezve: „Mert ha nem gyötör, ha nem szorongat a hideg és munka, akkor a fehérekben ugyanaz a folyamat játszódik le, mint a tengerparton a dagály visszahúzódása után: napfényre bukkan a valóság – bűzlő pocsolják, rákok, állattetemek és ganéj...” (Egyáltalán az a melakóros utálat, ami elfogja Céline-t, ha az északi emberről ír, aki a dél alvilági mélyére keveredik... – önmagáról? „...az európai hidegben, Észak szemérmes szürkeségében legfeljebb sejtjenénk, milyen kegyetlenségekre képesek felebarátaink, de itt... a trópusi fénybe és melegbe jutva..., a szörnyű trópusi láz hatására egyszerre minden romlottságunk megmutatkozik. Ilyenkor eltűnnek a látszatok, diadalmaskodik és mindenén úrrá lesz a gázság.” Céline *Utazása* 1932-ben jelenik meg, míg az Észak-Dél különbséget latens antropológiai konfliktusaként is értelmező *Közöny*, az „északafrikai” Camus-tól alig tíz évre rá. És/sőt – még egy zsigermélyi hördülés Céline-től: „Az Észak legalább konzerválja a húsokat, az északi emberek mindig sápadtak. Egy halott svéd és egy kialvatlan fiatalember közt alig van különbség. A gyarmatiak teste viszont már egy nappal a partraszállás után

csupa lárva... Féregrágt a bőrszakok." Ha merőben tudálékos asszociáció, ha nem: Jókai „jövő századi” víziójának teljesen elvetemedett zárószakaszában az egyik jelenet a Glóbusznak ezen a démoni fertályán játszódik: a „Darfurország” mögötti-mélyi „Rungá”-ban. Itt – a „sötétség mélyén”, az eszméletveszejtő ragyogásban – tudja gigantikus lényekké varázsolni a Gonoszságot és az Őserőt, hogy mitológiai rémekként pusztítsák el egymást. Csak ők – ezek – nem kapnak új alakban feloldozást az égi hatalmaktól: szétválaszthatatlan csontváz tömeg marad utánuk, „amiket a hangyák simára letisztítottak”) De azért legyen a költészeté ez a zárzó, ha nem is telik nagy örömünk benne. A fiatal Weöres Sándor ír egy verset Dsebel „aethiop költő” neve alatt a fehér emberről. Ez a summája: „a lelkük mint a vén disznó bele, / csupa fehér féreggel van tele...”

Északnak lenni Északon vagy Délen: csupán a tetem alakváltozatai? Ha erről – legyen akár igaz, akár nem – sejtelmük lett volna szegény magyar költőinknek, akik valami lázálombéli Délszigetre vagy valami „effélére” varázsolták el magukat, mint Vörösmarty vagy Vajda Péter vagy Komjáthy Jenő, és „ide” álmodta bús allegóriáját Tompa Mihály is: „Csak vissza, vissza, Dél szigetje vár...”, sóhajtja a paplak kéményén régi fészket igazítgató imént hazatért gólya felé. De vissza (vissza...): itt van Olimpia és a Rodope déli vonulata, ahol alighanem Orfeuszt is eltemették, ha élt, ha nem, tudott-e róla Pál apostol, aki itt is megfordult, természetesen, vajon... És a szigetek, minden déli valóság és mitológia kikötői, öbleikkel, a fehérét és a zöldet váltogató látványaikkal, lila, vörös, kék virágaikkal, szeleikkel..., és barlangjaikkal, ahol meghúzódhat a Nap és az eső elől, merenghetsz bűneiden, és szavaid alá gyűrheted a látomásaidat. Hieronymus Bosch Szent János képén az apostol, a „legkedvesebb”, jótanulós arccal jegyzetel Patmosz szigetén, szeméit a kép bal felső sarkában megjelenített Szűzanyára (Ő a napba öltözött asszony, akivel örökre összekötötte őt a Megváltó...) és egy megindokolhatatlanul nagyra növesztett kék angyalra szegezve, de biztos, hogy a tudatában van annak a sötétlő törpe alakzatnak is, aki-ami a háta mögött nem tudni mit csinál, de azt igen, hogy miért van itt: ő az alvilág küldötte ebbe a derűs fényvilágba, gyík altesttel, tudósi csuklyával és okuláréval, páncélos mellébe egy nyíl fúródik... Alvilág? Észak? És vajh’ mit is írogat az áhítatos tekintetű apostol? Csak nem ama helyszíni „jelentését”, amely így kezdődik: „Lélekben elragadtattam vala az Úrnak napján és hallék hátam megett nagy szót, mint egy trombitáét. Amely azt mondja vala: »Én vagyok az Alfa és az Omega, az Első és Utolsó; és: Amit látsz, írd meg könyvben...«”?

És a hangok... Népek és nemzetek tucatjai mind-mind a maguk hangzó jelenlétével, és mit számítanak itt, itt a mi déli tengerünk partjain a történelmi századok, itt ahol a mítoszok is örökké jelenvalók: a viharok zengése és a holt kikötővárosok tengermélyi zúgása, a vatikáni harangok kondulása és a müezzinek emelkedett kántálása és a felsejlő bazilikák pravoszláv kórusai, micsoda kánon, ami hogyan is törődhetne térrel és évszázadokkal, hiszen a mi álmainkban zeng, ahol a gondolás versenyt dalol a La Fenice baritonjával, bacchánsok

üvöltőkórusa és a misecsengettyűk egyvelege, dob, aulosz és líra, arab torokhangok, kasztanyetta és mizwad és víziorgona, a mámor önkívülete és az áhítat lélekmélyi csendje, flamenco és Vivaldi hegedűi, a zene, ha nem magyaráz vagy ha leírni próbál, ha magadra hagy, de kijelöli az utadat, magába vonz, mint a tenger halálosan szép sellői... „Musica curat corpus per animam...”

És a városok... Mennyi, de mennyi, mindegyik lélegző test, más és más ország „birtoka”, mégis közelebbi rokonságban vannak egymással, mint ahogy politikai helyzetük és történelmi állapotuk indokolná, a nyelv sem elválasztó tényező, hiszen minden vízparti város annyi nyelvű, ahányan partra szállnak benne, meg ahányan a szárazföld felől érkeznek. Mitől lenne másabb, már ami a lényegét – az örök jelen létmódját – illeti Barcelona, mint Pireusz, Beirut, mint Palermo, Alexandria, mint Raguza, Bengázi, mint Genova, Casablanca mint Tel Aviv, Nápoly mint Tunisz? A lényeg: itt találkozik a víz és a föld. Innen a brutális izgalom és izgatottság, a folyamatos lüktetés, a kétarcúság: eldönthetetlen, hogy a part, ahol várod a kikötő hajót, a tengerhez tartozik-e, vagy inkább a szárazföldhöz, mi is tehát inkább: a tenger rafinált és agresszív nyomulásának előőrse vagy a föld végső védelmi vonala. Kapu és küszöb. Kikötő, ahova és ahonnan. Fajták és nyelvek találkahelye, Minden csoda egy idő után természetessé válik. Kikötő: az útra hívás – mint kihívás, a megérkezés – mint ideiglenesség. A mesélés tere és terepe, ahol nincs garanciája a kimondott szó valóságtartalmának, elég, ha igaz és szépen hangzik. Trója és Karthágó. Európa történelmének robajló kezdete. A hely, ahol a téboly és a valóságosság oly gyakran ad találkozót egymásnak: „A delfin visszanézett. És a zöld / Vízből felszállt a hab. / Sok minden történt. Kék hajú halott leány haladt / Üvegkoporsóban. Lisztes arca volt, kissé dagadt. / Haza akartam menni, de már este volt. / És nem volt útlevel. Nem volt út. Se levél. / Semmi se volt. / Töröttkezű vén istenek ültek a parton, porosan. / Egy mongolbeütéses mediterrán munkanélküli / megkérdezte, hány óra van. / Sajka ringott a tengeren és a hajós énekelt. / Siettem, mint aki elfelejtett valamit. Ez a lehetőség még érdekelt” (Márai: *A delfin visszanézett*).

És hogyan él az örök „ma”? A létmód „itt” felfoghatatlan rétegződése az időnek és az idekeveredett ember(i) fajtáknak. Az emberi lét mindenhol kiszolgáltatottja a természetnek. Itt, Délen a napfény uralkodik és egyben szolgál. Parancsol és ellát, olyannyira jelen van, hogy olykor bujkálásra kényszerít: fák lombja alá, paloták hűvösséget záró termeibe, talpig burkoló öltözékekbe, sátrakba, pihenő tevéd árnyékot fogó oldala mellé, röpködő hajód széljárta fedélzetére, olajfáidat őrző kunyhódba, barlangokba, bőröd óvó barnulásába, szemed hunyorgásába, a déli sziesztába és a várt alkonyba meg éjszakába, a templomok rendtartó szabályozottságába meg a mértékletességbe, de vállalva a szenvedély hirtelen robbanásait, amikor a rend fejet hajt azoknak az erőknak, amik ott rejtőzködnek körülötted – láthatatlanul, és benned – mind követelőzőbben. A bíborfekete bosszúk, a cselvetések, a mártíriumok, a vérfertőzések, a tekintet nélküli szentség,

az operák világa ez, a téré magáé, tehát a véres mítoszoké. Márai Sándor, akinek megadatott, hogy a Kárpátok alól érkezve évekig élhessen itt, olyan vendégként, aki nem akar megelégedni sorsa ideiglenességével, írja Nápoly mellől, ahol pár nap után már Goethe is alig ismert önmagára. „Az ember a tenger partján, a tűzhányók között, egyszerre veszekszik az emberrel, akivel összeveszett, aztán a görög és arabus istenekkel, akik itt éltek, és rosszul intézték el az emberek sorsát, aztán a démonokkal és szellemekkel, akik a fában és a források közelében laknak, aztán az elemekkel, melyek itt még nem békültek meg, és kénes füsttel gőzölögnek fel a hegyekből, forró párával üzennek a tenger mélyéből, vad lélegzettel süvöltenek a kék égből, Afrika felől jövet, mikor átrohan a vihar az Atlasz hegység tövéből a Vezúv lávalankái felé... úgy veszekszenek, mint a szél, a tenger, az ég, a tüzes hegyek. A veszekedés tárgya másodrendű. Aki itt veszekszik, az nem meggyőzni akar, hanem megnyilatkozni. Földrengésszagú napokon, nyár végén, amikor a levegő megtelik füstszerű homállal, az égő olaj láthatatlan pernyéje szállong a sűrű levegőben..., a tenger néha alulról felfelé hullámzik..., a veszekedés rögtön, az első akkordok, a kezdeti, rekedt torokköszörülés után édes teltséggel, boldog és teljes dallammal kezd zengeni.” (És ha hirtelen visszazökkenünk két évszázadnyit ide föl, messzire, a mi „megnyomrodott, pusztá hazánkba”, levelek érkeznek ide Neapolis mellől a tűzokádó hely lábától. Történetesen a Széchenyi család első főúri sarja tudósítja atyját tanulmányútjáról. Mártózzunk meg ezekben a mondatokban, íme a riadt és kíváncsi, de kötelességtudó világvégi ifjú, akiben azért van kurázi. „...a tenger parton lévő némely helyeket és raritásokat, antiquitásokat, kikrül nomine sok volna írnya, el jártunk, azoktúl megént Neapolisban visszatérvén, másnapra kelvén mentünk arra a tüzet okádó Vesuvius hegyire, s-annak ippen a tetejére, megh vallom csak azis nagy raritás a többi között és csudára méltó, s-maid fél óráigh más Cavallérokka edgyütt a tetején subsistáltunk, valóban nehezen mehettünk feől reá, és sok helyen macska módon négykézláb másztunk a fővényben, migh feölmehettünk, de nem volt félelmes hogy leeshettünk volna, mert a fővény miatt a kit kihány a tetején, megh nem csuszamodhatik az ember”).

A nap nemcsak kívülről melegíti a testedet, hanem belülről is. Minden, amit magadhoz veszel, a napnak – meg a tengernek, meg a termékeny titkokkal teli földnek – köszönheti a létét. És majd' mindent kért-kéretlen ajándékként kapsz. Vetettük már pillantást Márai szemével a reggeli nápolyi piacra – és ezt most tágítsuk olyan térré, amely egyszerre a déli Európa és az északi Afrika, nyugaton lezárva egy szűk tengersizorossal, keleten egy áttekinthetetlen szigetvilággal és a Távol-Keletre nyíló levantei térséggel. Olyan térben állunk, amelynek történelmi idejében birodalmak váltogatták egymást, és fajták – azaz ízlések, mániák, vallások, ideák – százai cserélődtek, olvadtak egymásba, akarva-nem akarva közvetíteni a tudást, a mindennapi élet biztosításának szabályait és boldogító lehetőségeit... Íme a kora reggeli fényben a partra lép a krétai halász – első dolga, hogy a kifogott polipokat a sziklákhöz csapdossa, puhuljon a húsa, mielőtt kibontaná, és hangosan rikoltozná az árát, fel-alá sürgölődve kis ládái

között, amik telve szuszmorgó, csattogó, nyákosan moccangató élőlényeivel, éjszakai ajándékaival az áldott nagy víznek, apró kis gödör ásva a járdaszélbe, a jövő-menő lábak verte porban, aljában parányi tűz, kis botocskákon azonosíthatatlan hús- és zöldségdarabkák, egyszerre az ebéded és a vacsorád, guggolsz, figyelsz, forgatsz, fűjsz és félsz, semmi mással nem törödsz, harsány alkudozás a kikötőben: most jött a portugál hajó az Antillákról, fűszerektől és soha nem látott plántáktól roskadozva, orrában tolldíszes vadember forgatja a szemét, lazán megkötözve, szádban élve fickándozó zöldes színű tengeri féreg, mintha újabb csepp citromért esedezne, villan a kés a sakter kezében, nincs hegye, hiszen szűrnia tilos, a földön rángatózik ószövetségi mozdulatokkal a gödölye, míg az utolsó vércseppje is el nem hagyja, a provanszi pástétomsütő konyhája mélyén reszelgeti a szarvasgombát, fehérét és feketét vegyest, a százéves titkos családi receptúra szerint kevert masszába (libamáj, konyak, narancshéj és fokhagyma, karamellizált mazsola, zeller, kevéske rigómell etc.), suhancok finto-rognak a magasról szájukba csorgatott gránátalma levétől, hogy aztán a frissen felkretázott márványlépcsőn a magokkal játékba kezdjenek, a hentes föl-fölpillant Allah felé, míg egyik oldaláról a másikra forgatva nyeseget lapátnyi szeleteket a teve zsíros púpjából, amiket aztán elég éppen csak megkapatni a szárított tevegané parazsán, „Aga”, „aga”, a szomszédból a pisztácia árusok így integetnek az idegennek, ha az nem mutat feltűnő sémita vonásokat, itt megvalahol Larnaka mellett a bozótos parton, ahol a szegény Lázár végleg és igazán meghalt, egy fülbevalós kamasz atyai parancsra buzgón kenegeti az ágvégeket valami ragacsos kencével, lépet a madárnak, aztán csak kosárba kell szedegetni Isten kis énekeseit, hogy némi kopasztás, pácolás és sütögetés után mint igazi ambepoulia kerüljön a tehetősek asztalára, a pizzasütő fiatalember hangosan dalolva forgatja hosszú perceken át tetovírozott öklén a kocsikerék nagyságú tésztát, a pultnál éhesen várakozók nem kis öröme, ott a fogadós és vaskos felesége azon vitázik, hogy ma mi is kerüljön a mezébe, hogy el ne unják a vendégek, és íme, pár méter ökörvékonybél, miből áll fölvagdalni arasznyi darabokra, azokat gyűrűkké formálni, megpirítani és borban megpárolni, és kész is a pagliata, minden itáliai férfi kedvence, ha meg csempészgető hajós vagy és kikötsz századok óta ugyanazon rejtett partszakaszon, alig várod, hogy a tűz belekapjon a száraz gallyakba, és menjen a kondérba a jó faggyús marhahús a paprikás lébe, és ne nevezd se gulyásnak, se pörköltnek, hanem ahogy öregapád is mondta, hívjad svazzetónak, és amott meg a testes dalmata asszony vesszőkosárnyi apróhalat önt az olajat zubogtató üstbe, hogy pillanatok múlva pirosra sülve rágcسالni lehessen a bor mellé, amíg ehetővé omlik a nyársról a birka, ballag a szamár az olajsajtólóban körbe-körbe, mint századok óta egyfolytában, aranyszín csordogál a köedénybe, a szomszéd belekóstol, és feléd bólogat mogorván, csupa életkép, pillanatok egymás után és egymásban, hiszen ez maga az élet, nem az okoskodás, a tervezgetés, a múlt kapirgálása és a szorongás a holnaptól, „aprítom a nyers halat tevetéjbe” (Weöres Sándor: *Octopus*), sül a lepény az agyaggödör falán, míg a mellette guggoló, fekete köpenyében ezer

évvel ezelőtt láthatatlanná vált öregasszony kis kézi malmának surrogó köveit ügyeli, a mesebeli flamingónyelvet, a páva „koldusernyőjét”, a mézzel és mákkal ízesített sült mormotát ízlelgeti a szád, keresed a légben a zsidók oly kedvelt „repülő halát”, és hogyan is felejthetnénk a Keresztapa halálát a paradicsomtövek között a vakító nyári fényben, valahol Ámerikában ugyan, de a paradicsommagokat biztos, hogy a szicíliai Corleonéból küldte egy hálás „családtag”, a görbe kés ott kotor a habzó-cuppogó valamiben, „malactartó”, köpne egyet a magyar paraszt, ha történetesen erre járna, ezzel mit sem törődik a tengeri süni, várja az édes vörös bort, hogy megfőhessen benne, van, ahol draba készül, töltik a bélhártyába a bárány felkockázott húsát, minden fűszer a lábuknál, itt terem a kertben, ott meg a tintahal fekete leve habzik, várja kibocsátóját, a „tenger kaméleonját”, hogy az behemperegjen, de párolhatsz lóbabot is szezám-maggal, ha sokan vagytok, és szegények, előtte esetleg egy jó tartalmas minestrone gorgonzolával, utána a gyerekeknek pár vékony szelet datolyakenyér, ramadáni éjszakákon az egész családnak mahalabiyeh, amit a gyaurok rizspudingnak vélnék, és nem irigyled azokat, aki a domb túloldalán aszpikos angolnán élvezkednek, míg megettük a kamra mély agyagos vermében ott vereslik a kiforrott malvázia, el is takarja őket a kettőtök között elszuszogó piaci árus, kocsiján a fénylő dinnyék, gyökérzöldségek halmai, zsákok pisztáciával, csicseriborsóval, durumlisztrel tömve, ringlók, kecskebőr tömlőkben a savanyú joghurtok, a maguk súlyának kiszolgáltatott datolyafürtök, ki tudja honnan érkezett kókuszdiók, rőt hajzattal, datolyaszilva, paradicsom, lila füge..., az asztalokon meg Ceutától Haifáig és Monacótól meg Trieszttől a Kis- és Nagy-Szirtiszig a kofta és a falafel, a djuvec és a muszaka, a dolma és a csolnt, a garum, a rilette, a shakshuka, a flódní, a copietta, a bouillabeise, a pljeskavica, a taboulé, a chorizo, a ratatouille, a kafta, a csisa, a brodatutto, a spanakopita, a fava, a soujok, a pan di Spagna, a paella, a soutezoukakia, a sarma, a pancetta... A Dél egyenlő a létezés pazarló gazdagságával, aminek az ember maga is részeleme, egyben kihasználója. És élvezője. Ami eredetileg az önfenntartás elemi kötelezettsége, az óhatatlanul hamarosan örömforrás lesz. Ami eredetileg egyenlő a létfenntartással, az a természettől megajándékozott Délen hovatovább a kifinomultság (és kéjteltség) színháza, az artisztikum nagy szabadtéri műterme, a dekadencia (sőt a perverzió) álarcosbálja, ahol az ízeket a színekkel, az illatokkal, sőt a dallamokkal lehet egyeztetni, a test elemi igényeit a szellem és az összes érzék káprázataival.

Nos, a tenyésző természetnek ez a boldogító szerepe az, ami oly tökéletesen hiányzik Északon. És annál nyilvánvalóbban, ahogy a Kárpátoktól és az Alpoktól északabbra megyünk, föl a Hebridák felé és tovább. Tovább? Niflheim felé, ahol vége van „mindennek”, ahova a Naglfar hajó visz, ami holtak körméből épült? Délről nézve a soha nem látott Észak már maga az Alvilág. Ami, ha nincs is, arra készlet meg-megborzongatva, hogy képzelegjél róla. Ahol hogyan is élhetnek vajon az emberek, ha egyáltalán vannak még, és élnek is egyáltalán?

Igen, ott vagyunk, ahol soha senki nem járt, azon a helyen, aminek mégis lennie kell. Horror vacui, súgja a régi latin óra, de nemcsak a természet, hanem az emberi ösztönélet és a gondolkodás sem tűri az ürességet. Nem lehet, hogy „ott fönn” ne legyen semmi. Az, amiről tudjuk, hogy létezik, például onnan, hogy Apollonnak mennie kell valahová, amikor Delphoira ráborulnak az őszi felhők. Ide tér és innen jön majd vissza, fél év múlva, hozva vissza a fényt, legyen a hely neve – mondjuk – Hyperborea. Szibéria, Grönland, Alaszka, oly mindegy. De lehet a „szépvízű” Isztrosz, azaz a Duna tája is... Készült térkép is róla: középen a Polus Arcticus, kör alakba rendezve Atlantisz, Thule, Serica, Eloxioia – és Asiának az a széle, amit a szkíták és a szarmaták laknak. Tehát mi, aki megrekedtünk itt Európa közepén, a Duna két partján. Kik súgtak a térképésznek? Hazudós kereskedők, képzelgő zarándokok, üveges tekintetű és érthetetlen szavú vajákosok..., oly mindegy. Aztán majd megindul Caesar, majd megindulnak Isten alázatos térítő szolgálói, át a rengeteg tölgyeseken és szürkén habzó tengereken... És mind többen kezdenek szívároggni onnan fönről is Róma egyre kevésbé létező falai alá, és a tenger is hoz majd látszatszelédségű északi kereskedőket, akiknek ott a rövid viking kard, széles pengével, ujjnyi vércsatornával a felhasított és megfüstölt birkák belsejében meg a gabonás zsákok alatt. Ahogy a mítoszok délvidéke azonos a mai mediterráneummal, ugyanúgy ez az ősmesei Thule környéki és „Thulén túli táj” (Juhász Gyula), ma is Észak. Legalábbis az európai köztudatban, ha van ilyen vagy volt ilyen egyáltalán. Azaz: valós és mitikus tér. Ami természetesen első renden póre tapasztalati világ, de ami hajlamos arra, hogy a mindenkori valós és elképzelt Déllal ellentétben fogalmazza meg önmagát. Hiszen az északi ember léte akkortól válik az északi ember számára élménnyé, amikor megismeri a Délt. Amikor megtapasztalja, hogy a mindennapokat nem mindenhol határozza meg a szűköség, ahol a mindennapi létidőnek a zömét nem a ruházkodás biztosítására és az élelem megszerzésére kell fordítani. Ahol mindig süt a nap. Alighanem ez az új tapasztalat hiteti el az északiakkal, hogy a maguk hatalmas mítoszait komolyan vegyék. Hogy a modern életstratégiák mindig visszapillantsanak azokra a korokra, amikor a magába zárt ossziáni világ maga volt a létezés teljessége. Ahol a szépség helyett az erő diktál. Ahol a „magadnakvalóság”-gal szemben a közösségi lét volt a természetes. Ahol a szükség rendet parancsolt az élet minden területén, ahol a rend nem hagyta veszélyeztetni magát az érzelmektől. Északon az „élni” azt jelentette, hogy „túlélni”. És az erő egyet jelentett a harccal és a győzelem minden áron való akarásával. És a kíméletlenséggel. A mindennapi élet kényszerű igénytelenségét a közösségi lét nagyszerűségének hite emelte fel a hősi mítoszok magasságába. A fáról nem ajánlkozott a gyümölcs, az apály nem kínált könnyű étkeket, ízek alig voltak, minden falatot meg kellett becsülni, takarékoskodni kellett, a napnak minden sietős előbukkanását megünnepelni. Vigyázni a tűzre. És mozgásban kellett lenni állandóan, hiszen a mozgás is melegít, kívülről is, belülről is: vándorolni, hajózni, hódítani, új lehetőségeket keresni a mindennapok elviselhetőbbé tételéhez. Könnyű lenne élcelődni Észak

gasztronómiáján, szembe állítva a latin, az arab, a francia, a görög ételek sorát a jóval kurtább viking, germán, brit, lengyel, orosz menükkel. Az északiak méz és gabona párlatait a Dél felfoghatatlan bőségű gyümölcsösségével, a vodkát és a sört a borral. A déliek kifogyhatatlan szellemiségű pástétomait – mondjuk – a skótok haggisával vagy az angolok disznóvérrel színezett fekete puddingjával... (Hát a mi disznósajtunk? Gömböc, szajmóka, preswurst, svartli... Magyar volna egyáltalán?) Kvasz, sauerkraut, scsi, leberkase, csornij hleb, toad in the hole, vinyegret, frittatensuppe, bigos, fehér uha, plov, shepherd's pie, szoljanka, labskaus, blincsiki, sauerbraten, borscs, mindenféle kásák..., aszparágusz és articsóka helyett cékla, cikória és endívia helyett répa... A római ínycsemelegke legkeresettebb ételle és ételízestítője, a garum készítésének kifinomult, „birodalomszintű” kultusza volt, az izlandi hákarl létrehozásához elég, ha pár hétre elássák a cápahúst a földbe, a svédek híres surströmmingjéhez pedig legalább fél évig kell rohasztanod a jó zsíros heringet a fahordóban...

Ám fordítsuk vissza a tekintetünket oda, ahonnan Észak látomása az imént elcsábított. És essen majd máskor szó Észak egyéb „attribútumairól”, a beláthatatlanul csodás térségről magáról, a fákról, az állatokról, az északi ember köznapis és háborús létformáiról, a mesék vad hősiességéről, egyáltalán a fennmaradt és eltűnt nációkról, arról, hogy Észak miként kezd engedni a Dél mágikus vonzerejének és gazdagságának, hogy szívják fel Észak nyelvei a lenti latint, mint alkalmi dialektust, a létszervező szokásokat és törvényeket... Minderről majd máskor, most hadd legyünk igazságtalanok és részrehajlóak, és térjünk vissza oda, ahol eddig is voltunk. Oda a többi lelkes létezőhöz a déli ég alatt meg a tengerben. A növények meg az állatok – szavakba öltöztetve, szavak mámorával üzenve: holdcitrom, ezüstlile, tárnicslonc, sáfránykrókusz, csillagvizsgáló hal, bozótpisztácia, sapkacsiga, tövises vérfű, agancsszivacs, tritonkürt (ebbe fújva parancsolt a vizeknek Poszeidon félig hal, félig ember fia), Sáron rózsája, kétsávos kecskedurbincs, golgotavirág (hiszen itt van a közelben a Szentföld is), söprögetőrák, kapribogyóbokor, vörösnyakú cincér, bibircskorall, zsidócseresznye, mannakabóca („a kabócák Isten rongyosai”, Zalán Tibor, Murter szigetéről), bezoárkecske (gyomrában a rejtélyes kő minden méreg ellenszere), szodomai alma, aranypinty, tölcsérjázmin, létrakígyó, mézgás ladanum, konkolyperje, csigaforgató, esernyőmoszat, királyné gyertyája (azaz aszfodélosz, ami ott szerepel a Harry Potterben és Berzsenyi és Weöres Sándor Kissomlyójának déli oldalán), szakállas kígyóhal, neptunfű (Poszeidon vízalatti növénye latin fordításban – a Glóbusz legöregebb élőlénye, „a Földközi-tenger tüdeje”), kontyvirág, szikomorfüge, szentjánoskenyérfa, márványos götte, fattyúhering...

Hát Ézsaiás meg Jób Leviátánja? Hát Jónás cetje – a zsidók „nagy hala”? A tenger mélysége? A kétség és a napfény alatt a lassan zöldbe, szürkébe, majd mocsárszínbe váltó és végleg elfeketülő nagy víz titkai? Ami viharokkal üzen, felszínre vetve olykor rég benyelt rejtélyeket, és hol van ama lélekalász,

aki meg tudja fékezni a habokat? A mélység mesélne, ha akarna és tudna mindazokról a botrányokról és tragédiákról, amik a felszín csáberejének képtelenek voltak ellenállni. Szorongásaink valósága – a tenger éjszakája és a napvilági tengermélység. „Mint ki éjjel vízbe gázol, / S minden lépést óva tesz...”, igen, Arany. És mi lenne, ha Poszeidón egy pillanatra szövetségre lépne Hélioszal, a tenger a fénnel. És mi ott állnánk a parton, vagy könnyedén lebegnénk a vízen, előttünk és alattunk a feltárult mélység, a titkok tengere, a múlt, amiről senki nem mesélhet csak a mitológiák és ezek a nagy fekete vizek. És mintha lábra kapnának csontvázak tízezrei, százezrei, pereg róluk a homok, botladoznak a szurtos gerendákban, vasakban, kötélmaradékokban és mindazokban a kacatokban, amiket Jónás pogány hajósai a vízbe vetettek rémületükben, Rómába el nem jutott athéni márványszobrok, bronztalak, kupák, a faunok és nimfák legbujább jeleneteivel ékesített fürdőalkalmatosságok, itt kell lennie valahol Akhilleusz pajzsának is, amire Hephaisztosz oly sok gyönyörű képet kalapált, hiszen hol máshol lehetne, tisztelgő matróz az elsüllyesztett naszád páncéltornyában, mórok, achájok, szárdok, franciák, illírek, dalmaták, szaracénok, spanyolok, mamelukok, berberek, punok, úttévesztett vikingek, Céline és Conrad Afrika-poklának HIV-vel és ebolával preparált szerecsenjei, trákok, föníciaiak, etruszkok, rabszolgának eladott, kalóztól felkoncolt magyarok, földrengéstől mélybe vetett falvak és városok, mintha spanyol-, olasz- és görög-hon egyben – akkora ez a mi tengerünk, a rómaiak szerint: a világ közepe, hadihajók legénysége, gályák evezősei... Juhok, lovak, tevék, griffmadarak csontjai moccanak, tápáskodnak, íme egy beömlő folyó, hozza a part sárgás fővenyét, lehet a Pó, az Ebró vagy a Neretva, a Nílus Afrika földjét teríti maga elé a mélybe, krokodilusok iszappal kitöltött vázát görgetve. A tengerfenék – óriási táj, hegyekkel, völgyekkel, növényzettel, hatalmas rétek, bozóttal, soha meg nem ismerjük, irgalmatlan szakadékok, kő- és korallmezők, a mindent elárasztó homok, ami soha nem moccanatlan, pillanatnyi rejtélyes suvadások, hirtelen farokcsapások mintázata, a mind hűvösebb vizek, barlangokkal, a vulkáni mélység hirtelen repedései forráságukkal várják a víz hidegét, hogy a felszínre törhessenek iszonyú erővel, amit a szigetek lakói éppúgy nem tudnak mire vélni, mint a tengermély honosai, halak rajokban és magányosan odúikba megbújva, alak- és színcserélő csodalények, bizarr halmazállapot változatok, páncél- és szövetkombinációk, tapadósan, nyákosan, mérgező tüskékkel, körbeforgó dülledt szemek, a szünetet nem tartó párzás megismételhetetlen pantomimje, kinövések és betüremkedések állandó alakváltozásai, növése, fogyása, cserélődése. A hajók belsejét belakják a tengerlakók, barátkoznak az itt végső nyugalomba jutott fentlakókkal. És ellebeg a Biblia Leviátánja, akiről nem tudhatni, még most sem, pedig látjuk, hogy kígyó-e, hal vagy sárkány, de az biztos, hogy a Teremtő méltatlan ellenfele, akit-amit – azért – nem lehet nem számon tartani, és a kezelhetetlen prófétajelölt, Jónás is itt lappang a cet búzzal emésztő gyomrában... ott ahol másutt és máskor Heráklesz is eltöltött három napot, aminek szája a pokol bejárata, és mi lenne, ha az óceán felől idehullámozna kíváncsis-

kodni a krák, átpréselve iszonyú karjait Gibraltárnál a szűk szoroson, ami valóban maga a formátlanság, ami létével akarja cáfolni a világ isteni rendjét, és ő, az oly ritka békeidők tengeri viharainak áldozatai keresgélnek a homokba fúródott amforák között, akad-e bor valamelyikben, az elsüllyedt búzának nem volt ideje kicsírázni és ő, a vízi háborúk hekatombái, itt újraéled a lepantói csata, a krétai, az abukiri, a lissai, az otrantói, az actiumi, lelőtt repülőgép navigátora feszegeti a bezúzott ablak keretét... A hübrisz, ami nincs tekintettel népre és fajtára, helyre és időre. És íme egy orrszarvú ballag elő a fent zsbongó Genova rakpartja felől, tengeri füvet kóstolgatva, félezer éve érkezett Európába, hajón, láncok között, de megkoszorúzva, megszelídülve, kétszer szelte át az Egyenlítőt az őserdő, majd Goa kormányzói udvara után a belemi kikötőbe érkezve, onnan tovább ajándékozva a pápai rezidencia irányába, két óceán után itt, Európa belső vizében, itt fullad a tengerbe, ám nem tudhatni biztosan, hogy az-e ez a csodalény, akit/amit egy indiai nagyúr a portugál királynak ajándékozott, vagy az-e, akit/amit Dürer megrajzolt és akit/amit továbbrajzol majd Európa grafikájának fél évezrede, Orosz Istvánig. És akit/amit majd Dalí is bronzba önt, a maga sajátos modorában, hogy elhelyezhető legyen Spanyolország legdélibb partjainál. A távoli India küldötte ismerkedik Európa beltengerével, élvez-e, halva-e, mellékes. A csodaállatoknak csak valóságuk van, nem realitásuk. „Ez” itt előtünk inkább Düreré lehet, bármennyit is tudunk a goai rokonról: Dürer soha nem látott efféle csodalényt, meséltek neki róla, de ő bizonyára olvasta Jób könyvét is, művének tárgya tehát már a valóság része, így „species”, így a maga mesei páncélzatával, „hozzátett” túlköcskéjével, pikkelyekkel a lábán. De hát hogyan is rajzolja Jób könyve a tengeri rémet (41.15-16): „Büszkesége a csatornás pajzsok, összetartva mintegy szorító pecséttel. Egyik szorosan a másikhoz lapul, hogy közéje levegő se megy.” „Ama napon” – ez a mindenkori bibliai idő, amit a prófétai könyvek rögzítettek olyan keményen, hogy maga a Megváltó is magáénak vállalta. Ha összetalálkoztak (volna és vajon...) a tenger mélyén a szárazföldről mélybe látogató csodalény az itt honossal, Ézsaiás látomásával? Még „ama nap” előtt? Mert „ama napon meglátogatja az Úr kemény, nagy és erős kardjával a Leviatánt, a futó kígyót, Leviatánt, a keringő kígyót, és megöli a sárkányt, mely a tengerben van”. Nem tudjuk, mi történhetett (volna és légyen) „ama nap” előtt. Elég megfogadnunk a próféta szavát: „Ama napon a színború szőlőről énekeljete.”

Mi lehetett Arany János szeme előtt, amikor hagyta, hogy az öreg Toldi így förmedjen rá a gúnyolódókra a budai várban: „Nem vagyok én tenger idétlen csodája”? Hát Ady mit látott, amikor maga is elolvasta Jób könyvét: „mi lelte a tengert... / ...itt úszott az Isten szörnyetege”? Azt már csak mi, magyarok tudjuk, hogy az Ady-vers „megöszült tengere” miféle rokonságban van Vörösmartynak „a föld megöszült” képével-képzetével. És azt is csak mi sejthetjük, hogy mikéért nevezhette magát egy tenger nélküli nemzet nemzeti költője Isten tengerbe száműzött szörnyetegének... Akinek látnia adatott, ahogy a Leviathán húzza előtte a fehér tajtékcsíkot. Mert amit ők láttak, azt nemcsak ők látták,

akkor-amikor, hanem mindazok, akiknek a nyelvén beszéltek, akiknek a szavaival próbálták visszaadni a végítélet látványát... (De hiszen már Balassi is... Pedig ő a kivételek egyikeként a régebbi magyar irodalomban valóban látta a tengert, ha „csak” az északit is... „Csudákat nevelő gallyákat viselő nagy tenger morotvája”... „csudákat nevelő”, annyi mint „tengeri szörnyeket tápláló”, „morotvája”, annyi mint „gyalmostava; Danzig körül láthatott ilyen mocsaras tengeröblöket” – így okít a kritikái kiadás. És Zrínyi? Ő igazán tenger melléki költő volt. Könyvének címe: „Adriai tengernek syrenája.” Két szirén is látható a címloldalon: hosszú hajú hölgyek derékiig kiemelkedve az Adriából – kezükben bontófésű, illetve tükör, lábuk helyén csavarodó sárkányfarok.)

És hát a kellem... Az a márványszobor, amit a partközeli fvénye kínált föl a gyanútlan görög földművesnek kétszáz éve, maga a halhatatlan szépség, a véletlen ajándéka, az örökéletű múlt. Lehet – mi dolgunk a kronológiával meg a földabroszok akkurátusságával... – ugyanaz a földműves szántogatott itt, aki meg sem hallotta hajdan – egy festett kép rámai között – szegény Ikarosz utolsó kiáltásait, midőn oly elszánt fiatalságában Ovidius tengerébe hullott. Mit neki, a szántóvetőnek a magasság sikolya, épp most akadt el az ekéje valami sima márványdarabban, megtorpan a ló, kicsorbul az ekevas, szakad az istráng. Van baja elég. Így lett ő a mitológia örök mellékszereplője, mint a földi valóság nevezetes névtelenje. Itt, ebben a térben együtt áll a művészet és a mitológia, a legendák és a halál, mi és az istenek. Itt minden, élő és élettelen, a pusztulás ellenfele, ha tudatában is van a lét fenyegetettségének. A sziget neve, ahol a szobor, a kar nélkül is a legszebb nő szobra előkerült: Mélosz. Ne feledjük. Jövünk még ide Hamvas Bélával.

És igen, Hamvas barátját se feledjük. Az ifjú Weöres ezt írja *A bolondok énekeiben*: „Szobor, add át arcodat.” És ez érvényes azokra a megformált márványdarabokra is, amiket a tenger fej nélkül engedett nekünk meglelni. És ide kívánczik most (mikor is...), oly szomorú aktualitásával egy pár éves erdélyi-hellászi versemlik, Kovács András Ferenc „hazatérés”-kötete és benne az *Athéni változatok*, és ebből az ironikus tanversből két iskolamesteri sor: „A szobrok roppant fontosak, fiam...” és „a szobrok immár nem tűrnek halasztást.”

(Folytatjuk)